

KONNOTATIV MA'NONING IKKI TILDA SAQLANISHI: CHOG'ISHTIRMA-SEMANTIK TAHLIL (BADIY TASVIR VOSITALARI MISOLIDA)

Radjapova Intizor Egamberganovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

Email: radjapovaintizor70389@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21884893>

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi badiiy tasvir vositalaridagi konnotativ ma'noning o'zbek va ingliz tillarida saqlanishi masalasi chog'ishtirma-semantik jihatdan tahlil qilinadi. Konnotatsiyaning emotsional, baholovchi, ekspressiv va uslubiy-funksional komponentlari metafora, epitet, o'xshatish va frazeologik birliklar misolida qiyoslanadi. Tadqiqotda universal va milliy-madaniy hususiyatidagi konnotatsiya turlari ajratilib, ularning tarjimada saqlanish yoki transformatsiyaga uchrash sabablari izohlanadi.

Kalit so'zlar: konnotativ ma'no, badiiy tasvir vositalari, chog'ishtirma-semantik tahlil, metafora, epitet, frazeologik birlik, milliy-madaniy konnotatsiya, tarjima.

Аннотация. В данном тезисе в сравнительно-семантическом аспекте анализируется вопрос сохранения коннотативного значения художественных изобразительных средств в узбекском и английском языках. Эмоциональный, оценочный, экспрессивный и стилистико-функциональный компоненты коннотации сопоставляются на материале метафоры, эпитета, сравнения и фразеологических единиц. В исследовании выделяются универсальный и национально-культурный типы коннотации, объясняются причины их сохранения или трансформации при переводе.

Ключевые слова: коннотативное значение, художественные изобразительные средства, сравнительно-семантический анализ, метафора, эпитет, фразеологическая единица, национально-культурная коннотация, перевод.

Annotation. This thesis presents a comparative-semantic analysis of how connotative meaning in artistic imagery devices is preserved in the Uzbek and English languages. The emotional, evaluative, expressive, and stylistic-functional components of connotation are compared using metaphors, epithets, similes, and phraseological units as examples. The study distinguishes between universal and nationally-culturally specific types of connotation, explaining the reasons behind their preservation or transformation in translation.

Key words: connotative meaning, artistic imagery devices, comparative-semantic analysis, metaphor, epithet, phraseological unit, national-cultural connotation, translation.

Til birligining lug'aviy ma'nosi ikki asosiy qatlamdan - denotativ va konnotativ ma'nodan tashkil topadi. Denotativ ma'no obyektiv borliqdagi predmet yoki hodisani bevosita nomlasa, konnotativ ma'no so'zning emotsional-baholovchi, ekspressiv va uslubiy "qo'shimcha ma'no qatlami"ni tashkil etadi. Badiiy tasvir vositalari: metafora, epitet, o'xshatish, frazeologik birliklar aynan shu konnotativ qatlamning eng zich ifodalanish maydoni hisoblanadi, shu sababli ularning tarjimada saqlanishi yoki yo'qotilishi til tizimlari o'rtasidagi chog'ishtirma-semantik farqlarni yorqin namoyon etadi.

Mazkur tezisning maqsadi - o'zbek va ingliz tillari misolida badiiy tasvir vositalaridagi konnotativ ma'noning struktur-semantik tabiatini qiyosiy tahlil qilish hamda uning tarjima jarayonida saqlanish yoki transformatsiyaga uchrash sabablarini chog'ishtirma tilshunoslik nuqtai nazaridan izohlashdan iborat.

Konnotatsiyaning tarkibiy qismlari. Zamonaviy semantikada konnotativ ma'no odatda to'rt tarkibiy qismga ajratiladi: emotsional (his-tuyg'u ifodasi), baholovchi (ijobiy/salbiy baho), ekspressiv (ta'kid, kuchaytirish) va funksional-uslubiy (nutq uslubiga bog'liqlik) komponentlar. Bu komponentlarning har biri ikki tilda turlicha "zichlik" bilan namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi "sher yurak" birikmasi shaxsning botirligini ifodalab, kuchli ijobiy baholovchi konnotatsiyaga ega. Ingliz tilidagi funksional ekvivalenti "lion-hearted" ham xuddi shunday ijobiy baho konnotatsiyasini saqlaydi, chunki "sher" obrazi ikki madaniyatda ham kuch-qudrat ramzi sifatida umumiy xarakterga ega.

Milliy-madaniy konnotatsiya va uning tarjimada yo'qolishi. Biroq har ikki til uchun ham xos bo'lmagan, faqat bitta lingvomadaniyatga tegishli obrazlar konnotativ ma'noning tarjimada qisman yoki to'liq yo'qolishiga sabab bo'ladi. Masalan, o'zbek tilida "tulki" obrazi "ayyorlik" konnotatsiyasini ingliz tilidagi "fox" bilan umumiy holda saqlasa-da, o'zbek xalq og'zaki ijodida "tulki" bilan bog'liq qo'shimcha frazeologik-konnotativ ma'nolar (masalan, "tulki bo'lib qolmoq") ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima

qilinganda tushunarsiz bo‘lib qoladi, chunki bu ma’no ingliz lingvomadaniyatida frazeologik jihatdan mustahkamlanmagan. Bu holat lakunarlik hodisasi deb ataladi va u konnotativ ma’noning tarjimada transformatsiyaga uchrashining asosiy sabablaridan biridir.

Ekspressiv-baholovchi konnotatsiyaning struktur ifodalanishi. Epitetlar misolida qaraladigan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi “gulday qiz” birikmasi ijobiy estetik baho konnotatsiyasini bildirib, ingliz tilida “flower-like girl” yoki ko‘proq “as fair as a flower” tarzida beriladi. Bu yerda struktur farq shundaki, o‘zbek tili qiyoslashni sifatdosh yasovchi “-day/-dek” qo‘shimchasi orqali sintetik yo‘l bilan ifodalasa, ingliz tili buni analitik konstruksiya (“as... as”) yordamida amalga oshiradi. Konnotativ ma’noning o‘zi - ijobiy baho, estetik xarakter saqlanadi, biroq uning grammatik ifodalanish shakli tubdan farqlanadi, bu esa tarjimada uslubiy ekvivalentlikka erishishni murakkablashtiradi. Bizning oldingi tadqiqotimizda ham metafora va epitetning o‘zbek va ingliz tillaridagi funksional-semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan bo‘lib, unda bu ikki tasvir vositasining semantik yuki til tizimidagi struktur farqlarga qaramay funksional jihatdan katta darajada mos kelishi asoslab berilgan edi [7]. Mazkur tezisda bu xulosalar konnotativ semantika nuqtai nazaridan yanada rivojlantiriladi.

Konnotativ ma’noni saqlash usullari. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, konnotativ ma’noning tarjimada saqlanishi uchun quyidagi usullar samarali hisoblanadi: 1) funksional ekvivalent qidirish, manba tildagi obrazni to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki maqsad tilda xuddi shunday konnotativ vazifani bajaruvchi boshqa obraz bilan almashtirish; 2) kompensatsiya, bir o‘rinda yo‘qolgan konnotativ bo‘yoqni matnning boshqa qismida qoplash; 3) izohli tarjima, milliy-madaniy konnotatsiyaga ega birliklarni qisqa izoh bilan berish. Bu usullarning tanlanishi konnotatsiyaning turiga (umumiy yoki milliy-xos) bevosita bog‘liq.

O‘xshatishlardagi konnotativ assimetriya. O‘xshatish konstruksiyalari ham konnotativ ma’noning yorqin namoyon bo‘lish maydoni hisoblanadi. O‘zbek tilida “bo‘ridek och” birikmasi nafaqat fizik ochlik holatini, balki qo‘shimcha ravishda tajovuzkorlik, shafqatsizlik konnotatsiyasini ham o‘zida mujassam etadi. Ingliz tilidagi “as hungry as a wolf” iborasi asosiy fizik ochlik ma’noni saqlasa-da, undagi tajovuzkorlik konnotatsiyasi o‘zbek tilidagidek kuchli emas, chunki ingliz lingvomadaniyatida “bo‘ri” obrazi bilan bog‘liq assotsiativ maydon birmuncha torroq. Bunday konnotativ assimetriya hodisasi tarjimon oldida qiyin tanlov muammosini keltirib chiqaradi: yoki denotativ ma’noni asosiy vazifa deb hisoblab so‘zma-so‘z tarjima qilish, yoki konnotativ to‘liqlikni saqlash uchun matnga qo‘shimcha leksik vositalar (masalan, kuchaytiruvchi sifatlar) kiritish.

Uslubiy-funksional konnotatsiya masalasi. Konnotatsiyaning yana bir muhim qismi - uslubiy-funksional komponent, ya’ni so‘z yoki iboraning ma’lum nutq uslubiga (so‘zlashuv, kitobiy, sheva, arxaik va h.k.) bog‘liqligi. Badiiy matnda muallif qahramon nutqini individuallashtirish uchun ko‘pincha sheva yoki so‘zlashuv uslubiga xos birliklardan foydalanadi, bu esa qo‘shimcha uslubiy-ekspressiv konnotatsiya yaratadi. Bunday birliklarni boshqa tilga o‘girishda ularning uslubiy “belgisi” (masalan, oddiy xalq nutqiga xosligi) saqlanishi zarur, aks holda tarjima matni asliyat tildagi ijtimoiy-uslubiy tabaqalanishni yo‘qotadi. Bu - konnotativ ma’noning yana bir, ko‘pincha e’tibordan chetda qoladigan qatlami bo‘lib, kelgusi tadqiqotlarda alohida chuqur o‘rganishni talab qiladi.

Metaforik konnotatsiyaning qiyosiy jihati. Metafora - konnotativ ma’noning eng yuqori zichlikda to‘plangan tasvir vositalaridan biri. O‘zbek tilida “ko‘ngli tog‘” (sabr-toqatli, matonatli kishi haqida) birikmasi kuchli ijobiy-baholovchi konnotatsiyaga ega bo‘lib, bunda “tog‘” obrazi mustahkamlik, ulug‘vorlik assotsiatsiyasini yuzaga keltiradi. Ingliz tilida bu obrazga zohiran yaqin “a heart of stone” iborasi mavjud bo‘lsa-da, uning ma’nosi aksincha - his-tuyg‘usizlik, qattiqqo‘llikni ifodalaydi. Demak, bir xil tabiat obrazi (tog‘/tosh - mustahkam jism) ikki tilda qarama-qarshi konnotativ yo‘nalishga ega bo‘lishi mumkin. Bu holat konnotativ ma’noning til tashqi voqelik bilan emas, balki har bir lingvomadaniyatning ichki assotsiativ tizimi bilan bog‘liqligini yana bir bor tasdiqlaydi va tarjimonlarga so‘zma-so‘z (kalka) tarjimadan ehtiyot bo‘lish zarurligini ko‘rsatadi.

Frazeologik birliklardagi konnotativ ma’no. Frazeologizmlar konnotativ ma’noning eng barqaror shakllaridan biri bo‘lib, ular tarkibidagi konnotatsiya asrlar davomida xalq tafakkuri orqali shakllangan. O‘zbek tilidagi “iti egasini tanimaydi” kabi ibora kuchli salbiy baho konnotatsiyasini ifodalasa, ingliz tilida funksional ekvivalent sifatida “to bite the hand that feeds you” iborasi keladi. Ikki ibora turli obrazlarga (it/qo‘l) asoslangan bo‘lsa-da, konnotativ ma’no - minnatdorchilikni unutish, nonko‘rlik - to‘liq mos keladi. Bu esa shuni ko‘rsatadiki, konnotativ ekvivalentlikka erishish uchun ba’zan obrazni to‘liq almashtirish zarur bo‘ladi, ammo konnotativ-funksional ma’no saqlanishi shart.

Xulosa. O‘tkazilgan chog‘ishtirma-semantik tahlil shuni ko‘rsatdiki, badiiy tasvir vositalaridagi konnotativ ma’no ikki turga bo‘linadi: umumiy xarakterdagi konnotatsiya (ikki tilda ham nisbatan bir xil

saqlanadi) va milliy-madaniy xarakterdagi konnotatsiya (tarjimada transformatsiyaga yoki qisman yo‘qolishga uchraydi). Ushbu farqlanish chog‘ishtirma tilshunoslik uchun konnotativ semantikani tipologik jihatdan tasniflashning yangi mezonini taklif etadi va amaliy tarjimashunoslikda konnotativ ekvivalentlikka erishish usullarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Махмудов Н. Тил ва таффакур кўринишлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – 320 б.
4. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. – М.: ИОСО РАО, 2001. – 224 с.
5. Абдуазизов А.А. Тилшунослик назариясига кириш. – Тошкент: Шарқ, 2010. – 176 б.
6. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
7. Egamberganovna R.I. Metafora va epitetning o‘zbek va ingliz tillarida funksional-semantik xususiyatlari // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar. – 2025. – T. 1. – №. 7. – S. 241-242.